

IX Een eeuw verbruiksentwikkeling van tuinbouwprodukten

Prof. dr. ir. M. T. G. Meulenberg

1. Inleiding 170

2. Verbruiksentwikkeling van groente en fruit 170

1870 – 1900: Op weg naar volwaardige voeding

1900 – 1940: Kwantitatieve groei en opkomende verfijning

De eerste decennia van de 20e eeuw

De twintiger jaren tot 1940

Na 1945: Overvloed en variatie

3. Verbruiksentwikkeling van bloemen en potplanten 183

De vooroorlogse periode

Na de Tweede Wereldoorlog

4. Terugblik 190

5. Bronnen 191

1. Inleiding

Het verbruik van tuinbouwprodukten in West-Europa is tussen 1887 en 1987 aanzienlijk gewijzigd. Niet alleen is de verbruikte hoeveelheid sterk toegenomen, ook de samenstelling van het consumptie-pakket is belangrijk veranderd.

Tegen het einde van de vorige eeuw bestond het groenteverbruik vooral uit vollegrondsgroenten zoals kool, wortelen en raap. In 1987 daarentegen kan de Nederlandse consument kiezen uit een breed assortiment verse groenten, groenteconserven en diepvriesgroenten.

De fruitconsumptie beperkte zich tegen het einde van de negentiende eeuw tot een seizoengebonden aanbod van appels en peren, vaak uit eigen produktie. Het verbruik schommelde daarbij aanzienlijk van jaar tot jaar, als gevolg van wisselende oogsten en gebrekkige bewaar technieken. Thans kan de consument het hele jaar door kiezen uit een gevarieerd fruitaanbod, dat verruimd is door betere bewaar technieken en door toegenomen internationale handel.

Het bloemenverbruik is in de afgelopen 100 jaar gegroeid van overwegend consumptie uit eigen produktie naar belangrijke gezins aankopen via de markt. De consument kan thans het gehele jaar bloemen kopen en hij kan daarbij kiezen uit een gevarieerd bloemenassortiment.

Er voltrok zich van 1887 tot 1987 in het verbruik van tuinbouwprodukten een evolutie van tekorten naar verzadiging en van eenvoud naar veelzijdigheid. Deze ontwikkeling kwam tot stand met horten en stoten, onder meer als gevolg van twee wereldoorlogen en van de economische crisis in de dertiger jaren.

Globaal zou men kunnen zeggen dat van 1887 tot rond 1925 de kwantitatieve groei in het verbruik overheerste. Van de twintiger jaren tot de Tweede Wereldoorlog won, naast de kwantitatieve groei, ook de kwalitatieve verbetering van de consumptie aan betekenis. Hierna kregen kwaliteit en variatie geleidelijk de overhand ten opzichte

van de kwantitatieve verbruiksgroei. Thans vertoont het verbruik bij veel tuinbouwprodukten verzadigingsverschijnselen. Factoren aan de vraagzijde die deze ontwikkeling hebben gestimuleerd, zijn bevolkingsgroei, welvaartsgroei en urbanisatie, alsmede betere inzichten in goede voeding en in de voedingswaarde van produkten.

Aan de aanbodzijde hebben inspanningen van producenten en handel het verbruik aangemoedigd. Lagere prijzen werden mogelijk als gevolg van hogere produktiviteit. Het aanbod van produkten werd verruimd door betere bewaar- en koel technieken, door nieuwe en betere produkten, door verbeterde methoden van verduurzaming, door verruiming van de internationale handel en door betere marketingmethoden.

De hier geschetste algemene lijn in het verbruik van tuinbouwprodukten valt in de werkelijkheid van de afgelopen 100 jaren niet steeds duidelijk waar te nemen. Het marktgebeuren is namelijk te veelzijdig om zich in het keurslijf van een trend te laten samenpersen. Daarom zal in dit hoofdstuk een beeld worden gegeven van zowel de genoemde algemene ontwikkeling, als van afwijkingen ten opzichte hiervan. Daarbij richten wij ons in het bijzonder op Nederland, het Verenigd Koninkrijk en Duitsland, landen die over de afgelopen 100 jaren zeer belangrijke afzetmarkten zijn geweest voor Nederlandse tuinbouwprodukten.

2. Verbruiksontwikkeling van groente en fruit

1870 – 1900: op weg naar volwaardige voeding

De veilingen zijn gestart in een periode, waarin zich veranderingen in het voedingspatroon voltrokken die wel als een revolutie worden aangeduid. Deze ontwikkelingen werden voor Duitsland als volgt getypeerd: "De definitieve overwinning van het tekort aan calorieën werd bereikt binnen enige

tientallen jaren na 1850, door rationalisatie van landbouw, handel, transport en conserveringstechnieken, waaraan de opkomende voedingswetenschappen een duidelijke impuls gaven" (48).

Niet alleen de gegoede, maar ook de gemiddelde burger en de fabrieksarbeider ontworstelden zich aan een eenzijdig dieet van granen, aardappelen en peulvruchten. "Het verbruik van vlees, dierlijk vet en eieren, maar ook van verse groente, fruit en suiker nam toe, terwijl het verbruik van roggebrood, peulvruchten en aardappelen afnam". Hoe eenzijdig het verbruik van groente en fruit in het West-Europa van de negentiende eeuw nog was, valt niet nauwkeurig vast te stellen. Onze beschrijving moet dan ook steunen op incidentele waarnemingen.

In Duitsland waren in veel maaltijden peulvruchten, kool, wortelen en uien opgenomen. Het verbruik van peulvruchten bedroeg er rond 1850 nog meer dan 20 kg per hoofd. Zuurkool was al in die tijd een klassieke Duitse groente. Beschrijvingen van het groenteverbruik in diverse grote steden van Duitsland verscherpen het beeld van de Duitse consument uit die dagen. Over Dresden wordt opgemerkt: "Daarentegen eet men veel groente, vooral aardappelen, raap en kool" (49). Over Hamburg, anno 1800, valt te lezen: "Onze vruchtbare bodem en de vakkennis van onze landbouwers leveren groente van voortreffelijke kwaliteit: asperges, groene erwten, spinazie, bonen, fijne erwten, diverse koolsoorten en rapen, gedroogde peulvruchten, zuurkool en selderij".

Toch was deze veelzijdigheid van het groente-assortiment vooral het voorrecht van de gegoede burger. Arbeiders consumeerden geringe hoeveelheden en hadden minder variatie in hun verbruik. De armoede van de fabrieksarbeider in de negentiende eeuw leidde in industriegebieden tot het uitdelen van voedsel via gaarkeukens, waarvan het groentemenu doorgaans beperkt en eentonig was. Ook de menu's van weeshuizen uit die jaren illustreren de beperktheid en de een-

zijdigheid van het groenteverbruik bij de minder bedeelenden.

Met name het verbruik van verse groente werd in het Duitsland van de negentiende eeuw nog vaak als een luxe beschouwd. In het noorden was men nogal gesteld op groene kool, terwijl men in Beieren veel zuurkool en rapen consumeerde. Verse groenten waren toen vooral het voorrecht van de hogere klassen. Ze waren duur, verschaften weinig energie en hun voedingswaarde werd nog onvoldoende onderkend. Ze konden moeilijk worden bewaard vanwege hun hoge watergehalte en ze waren alleen beschikbaar in bepaalde seizoenen van het jaar.

De commerciële afzet van verse groente is in het laatste gedeelte van de vorige eeuw gestimuleerd door de groeiende urbanisatie, waardoor de zelfvoorziening door eigen productie verminderde. Vers fruit werd na de eeuwwisseling van toenemende betekenis in het bestedingspatroon van de Duitse consument. Toch was de fruitconsumptie van arbeiders in Duitsland tot de Eerste Wereldoorlog bescheiden (48). Het verbruik van citrusvruchten was hier toen rond 1900 2 kg per hoofd, hetgeen weinig is tegenover een verbruik van 22 kg rond 1980. Overigens wordt het totale fruitverbruik in Duitsland in 1900 reeds op 45 kg per hoofd geschat. Het is sindsdien nog aanzienlijk gegroeid, tot 80 kg rond 1980.

In andere Westeuropese landen voltrokken zich in de vorige eeuw soortgelijke ontwikkelingen. Het is onmogelijk hiervan een gedetailleerde beschrijving te geven. Wij beperken ons tot enkele algemene punten. Zo nam de in Frankrijk beschikbare hoeveelheid voedingsmiddelen per hoofd toe van dagelijks 1.800 à 2.000 kilocalorieën rond het jaar 1800 tot 3.200 kilocalorieën tegen het einde van de vorige eeuw (4). De belangrijkste verandering in het

NB: de tussen haakjes geplaatste cijfers in dit hoofdstuk verwijzen naar de door de auteur geraadpleegde, genummerde literatuurbronnen, welke de lezer aan het einde gebundeld aantreft.

voedingsmiddelenpakket was ook in dit land de verschuiving van een op graan gebaseerd dieet naar een, dat was gebaseerd op dierlijke produkten. Vlees, eieren en zuivelprodukten werden belangrijke eiwitbronnen en dierlijk vet werd een bron van betekenis voor de voorziening met calorieën. Ook in Italië nam het verbruik van groente en fruit sinds 1870 aanzienlijk toe.

Terwijl Engelse fabrieksarbeiders vaak onder moeilijke omstandigheden leefden in de eerste helft van de vorige eeuw, verbeterde in het laatste kwartaal hiervan hun voeding aanmerkelijk. Dit werd mogelijk door de groei van het inkomen; de stijging van de reële lonen in het Verenigd Koninkrijk wordt over de periode 1860 tot 1891 geschat op 92% (7).

In Nederland voltrok zich gedurende de vorige eeuw een soortgelijke ontwikkeling in de voedselconsumptie. Stelt men het verbruik van voedings- en genotmiddelen in de periode 1852/1856 op 100, dan was dit 142 in de periode 1872/76 en 163 in de periode 1902/1906 (22). Deze toename was vooral toe te schrijven aan een groeiend inkomen als gevolg stijgende arbeidsproductiviteit en aan dalende voedselprijzen.

Uit huishoudbudgetten tussen 1854 en 1912 blijkt echter, dat ook in Nederland in die periode arbeidersgezinnen slecht gevoed waren: hun energieopname lag beneden 2.800 kilocalorieën en hun opname van hoogwaardig eiwit was minder dan 75 gram per dag (6).

De algemene groei in het verbruik van voedingsmiddelen ging in ons land samen met een toename van de groente- en fruitconsumptie. Een beeld van het groente- en fruitverbruik in Nederland gedurende de negentiende eeuw geven de volgende citaten uit een studie van Burema (8): "De gewone man at (in 1813) noch vlees noch goede groente" "Groenten waren er (kleistreken van Gelderland) in overvloed. De meest voorkomende waren allerlei koolsoorten, snijbonen, slabonen en grote bonen, rode Haagse en Hoornse wortelen, erwten, zuring, peter-

selie, selderij, rode beetwortel of kroot, look, prei, radijs enz." .. Van de groenten waren te Groningen alleen de wintergroenten meer algemeen, zoals wortelen, knollen, kool en snijbonen, vooral de pronkebonen, welke laatste ingezet gelijk kool, als zuurkool gebruikt werd" "Erwten en bonen werden in 1876 in Zeeland door alle klassen der bevolking in grote hoeveelheden geconsumeerd...."

Door meer kennis van de voedingswaarde van levensmiddelen is het verbruik van groente en fruit gestimuleerd. Terwijl in het midden van de vorige eeuw bij sommige deskundigen nog de gedachte leefde dat het verbruik van fruit ongezonde neveneffecten kon hebben, wijzigde deze opvatting zich geleidelijk in haar tegendeel. De ontdekking van vitamine C en de aanwezigheid hiervan in diverse groente- en fruitsoorten droeg hieraan bij.

Een belangrijke stimulans voor het groente- en fruitverbruik in West-Europa was ook de toenemende mogelijkheid om groente en fruit te verduurzamen. Terwijl Denis Papin reeds in 1681 verduurzaming van voedsel door verhitting met gelijktijdige afsluiting van de lucht had weten te bewerkstelligen, wist de Franse kok Nicolas Appert in 1804 groente te verduurzamen door verhitting in gesloten potten van glas.

Deze methode, waarmee Appert in 1809 een door Napoleon uitgeschreven prijsvraag won, vond in de vorige eeuw geleidelijk meer toepassing: "Te Culemborg werd in 1854 een fabriek opgericht om plantaardig voedsel zonder bijvoeging voor bederf te bewaren, vooral ten dienste der schepen. Naast de bloemkoolzouterij bestond te Hoorn ook een zuurkoolinmakerij.... Doch niet alleen in fabrieken, ook in de huishoudingen werd de methode, waarbij het voedsel eerst gekookt en dan volkomen van de lucht afgesloten wordt, hoe langer hoe meer toegepast (1877)" (8). De doorbraak naar een groot-schalige produktie van groenteconserven liet echter tot de twintigste eeuw op zich wachten. In Duitsland bijvoorbeeld waren rond 1914 reeds 32 groenteconserven-

bedrijven met een jaarproductie van één miljoen blikken (48).

1900 – 1940: kwantitatieve groei en opkomende verfijning

De eerste decennia van de 20e eeuw

In de eerste decennia van de 20e eeuw steeg het groente- en fruitverbruik in West-Europa aanzienlijk. Ook kwam hier en daar het verbruik van fijnere groenten op gang. Bij fruit werd de import van subtropische en tropische vruchten van betekenis.

De verbruiksontwikkeling van groente en fruit in deze periode is met name voor het **Vereinigd Koninkrijk** goed gedocumenteerd. Dit verbruik nam in samenhang met de algemene verbetering in het voedingspatroon toe. In de periode 1900 – 1919 steeg hier in het bijzonder het verbruik van boter, consumptiemelk, vis, chocolade en snoepgoed (34). De uitgaven aan verse groente groeiden er aanzienlijk, van £ 0,51 per hoofd per jaar in 1900 tot £ 1,72 in 1919 (geen inflatie-correctie).

Ook de samenstelling van het groentepakket veranderde aanzienlijk in het eerste kwartaal. Het jaarlijks verbruik van kool, raap en wortels daalde in het Verenigd Koninkrijk van respectievelijk 12,5 kg, 4,2 kg en 3,5 kg per hoofd in 1900 tot respectievelijk 9,3 kg, 3,5 kg en 2,5 kg per hoofd in 1919. Het verbruik van tomaten, bloemkool, broccoli en uien daarentegen steeg in deze periode. Sla en komkommer waren in de eerste jaren van de twintigste eeuw nog niet van grote betekenis in het totale groenteverbruik. De uitgaven voor gedroogde en verduurzaamde groenten namen wel aanzienlijk toe, maar deze groei was in sterke mate het gevolg van de hoge prijzen voor deze produkten sinds 1915.

De totale uitgaven in het Verenigd Koninkrijk voor fruit verviervoudigden in de eerste twintig jaren van deze eeuw, van £ 30,7 miljoen in 1900 tot £ 128,4 miljoen in 1919 (34). Deze groei betrof vooral de uitgaven voor fruit uit tropische en subtropische gebieden. Het verbruik van bananen groeide

aanmerkelijk. Ook dat van gedroogd en verduurzaamd fruit steeg aanzienlijk, met name van krenten en rozijnen.

In **Duitsland** steeg het groente- verbruik eveneens in het eerste kwartaal van deze eeuw. Het bereikte in 1927/28 in driepersoonsgezinnen een niveau van 112,8 kg groente en 99,7 kg fruit per jaar.

De Duitse consument uit 1927/28 was al duidelijk kwaliteitsgericht in de consumptie van groente en fruit. Een stijging van het inkomen met 1% had een toename met 0,17% tot gevolg van de verbruikte hoeveelheid groente, maar leidde tijdelijk tot een aanzienlijk hogere groei – met 0,51% – van de uitgaven. Voor fruit waren deze percentages respectievelijk 0,78% en 1,0%. De verfijning van de fruitconsumptie blijkt ook uit de groeiende uitgaven aan zuidvruchten: deze waren in 1927/28 aanzienlijk gevoeliger voor inkomensstijgingen dan de uitgaven voor pitvruchten (20).

Over de ontwikkeling in het verbruik van groente en fruit in **Nederland** gedurende het eerste kwartaal van deze eeuw zijn geen nauwkeurige gegevens beschikbaar. De groei van de oppervlakte tuinbouwgewassen doet vermoeden dat ook in Nederland het verbruik in de betreffende periode aanzienlijk is toegenomen. De oppervlakte van warmoezerij/groente steeg van 16.000 ha in 1904 tot 31.600 ha in 1927 en die van fruit van 20.000 ha in 1904 tot 31.000 ha in 1928. Een belangrijk gedeelte van de hierop geteelde produkten werd geëxporteerd.

De twintiger jaren tot 1940

De groei in de verbruikte hoeveelheid groente en fruit nam in West-Europa gedurende de twintiger jaren geleidelijk af. Parallel hieraan werden verbreding en verfijning in het gebruik van meer betekenis. De crisisjaren hebben in deze ontwikkeling enige vertraging gebracht. Maar voor diverse soorten groente en fruit nam in de crisisjaren het verbruik toch toe, onder meer als gevolg van dalende reële prijzen. Deze

ontwikkelingen zullen voor het Verenigd Koninkrijk en Nederland nader worden belicht.

In het Verenigd Koninkrijk steeg het hoofdelijk verbruik van groente en fruit gedurende de periode 1909 - 1934 sterker dan het verbruik van enig ander voedingsmiddel (9). Toch bleek in 1936/37 het percentage gezinnen dat nog geen groente bij de warme maaltijd gebruikte, vrij aanzienlijk: bij de lagere sociale klassen zelfs 30% of meer.

Het hoofdelijk verbruik van verse groente, exclusief aardappelen, steeg slechts bescheiden van 77,6 (waarvan de helft bestond uit consumptie door producenten) in 1920 tot 80,3 kg (waarvan een derde bestond uit consumptie door producenten) in 1938 (47). Het verbruik van bladgroenten en peulvruchten nam meer toe dan dat van wortelgroenten en tomaten. De Britse groente-import bestond vooral uit uien en

tomaten.

Opvallend is de groei in het verbruik van groenteconserven sinds 1920. Dit nam toe van 0,5 kg per hoofd per jaar in 1920 tot 4,3 kg per hoofd in 1938 (47). Groenteconserven boden de Britse consument de mogelijkheid om bepaalde groenten, zoals erwten, het hele jaar door te consumeren. De expansie van de groente- en fruitconservenindustrie, zoals onder meer Heinz en Cross & Blackwell, gaf een impuls aan het verbruik van deze producten (9). De vraag naar groenteconserven in het Verenigd Koninkrijk reageerde in die periode nog vrij sterk op prijsveranderingen, met een toename van 0,8%-1,3% bij een prijsdaling van 1% (47).

De Britse consument kon geleidelijk aan kiezen uit een veelzijdig groente-aanbod van uiteenlopende kwaliteit. In zoverre de gemiddelde prijs over 1920-39 de kwaliteitswaardering weerspiegelde, geeft het volgende een interessant beeld van deze waardering door de Britse consument. Per

gewichtseenheid waren champignons en asperges het duurst. Daarop volgden komkommers en tomaten. Meer gewoon waren voor de Brit in die periode spruiten, bloemkool, spinazie, verse erwten, bonen en rabarber. Relatief goedkoop waren uien, artisjokken, kool en een aantal bladgroenten. De goedkoopste groenten tenslotte waren wortelen, pastinaken, rapen en koolrapen.

Consumentenvoorkeuren in het Verenigd Koninkrijk voor bepaalde groenten blijken ook uit de reactie van het verbruik op inkomensstijgingen. Zo had de groei van het inkomen in de periode 1920-1939 duidelijk invloed op de consumptie van tomaten, van verse bladgroenten en peulvruchten; een inkomensgroei met 1% veroorzaakte een stijging van de vraag naar deze produkten met 0,9%. De verschillen in de belangstelling voor bepaalde groenten in die periode blijken ook uit de reactie van de vraag op een daling van de prijs. Bij een prijsdaling met 1% steeg de vraag naar wortelgroenten en tomaten met 0,49% tot 0,61% en die naar uien, prei en sjalotten vrijwel niet. Het verbruik van laatstgenoemde produkten vertoont in deze periode dan ook weinig groei.

Het verbruik van fruit steeg aanmerkelijk in de periode 1920-1929, vooral dat van importfruit. Het jaarlijks verbruik van appels nam toe van 6,5 kg per hoofd in 1920 tot 11,3 kg in 1929. Het daalde vervolgens tot ongeveer 9,1 kg per hoofd in de daarop volgende jaren tot 1939. Het verbruik van zuidvruchten groeide daarentegen aanzienlijk: dat van sinaasappels van iets minder dan 4,5 kg per hoofd in 1920 tot 10,2 kg in 1938 en dat van bananen van 2,5 kg tot 6 kg per hoofd. Eveneens steeg het verbruik van speciale soorten fruit, zoals citroenen en druiven, maar ook dat van van fruit in blik.

Evenals bij groente valt dus ook bij fruit een verfijning in de consumptie waar te nemen. In dit beeld past ook de sterke reactie van de vraag naar vers fruit op inkomensgroei: met 0,9% of meer bij een inkomensstijging van 1%. De reactie van de vraag op prijsveranderingen lag in dezelfde orde van grootte. Deze was in de crisistijd van grote

betekenis voor de groei in het verbruik. Met name de prijzen van geïmporteerd fruit daalden aanzienlijk (47).

Ook in Nederland bleef de verbruikte hoeveelheid groente en fruit in de periode 1923 tot 1939 stijgen. Voor groente nam zij toe van 356.000 ton in 1923 tot 446.000 ton in 1939. Ook de verbruikte hoeveelheid fruit steeg in die periode (30). Daarentegen daalden gelijktijdig de uitgaven voor groente van f 80 miljoen in 1923 tot f 50 à f 63 miljoen per jaar in de periode 1935-1939. Ook de uitgaven voor vruchten namen in de periode 1923-1939 af, van f 88 miljoen in 1923 tot f 61 à f 82 miljoen per jaar in de periode 1935-1939.

De stijging van de koopkracht van de gulden als gevolg van prijsdalingen, maakt vergelijking van deze nominale uitgaven misleidend. Bij fruit daalden met name in de dertiger jaren de uitgaven voor zuidvruchten, hetgeen voortvloede uit de economische crisis enerzijds en uit de prijsdaling voor die produkten anderzijds (5). Lagere prijzen deden zich voor bij bananen, citrusvruchten, rozijnen, krenten, sucaden en vijgen. De prijzen van in Nederland geproduceerde groente en fruit stonden sinds 1929 onder druk van exportproblemen.

De bereidheid van Nederlandse consumenten om van een groei in het inkomen een belangrijk gedeelte aan voedingsmiddelen te besteden, was in de periode 1923-1938 bescheiden. De belangstelling voor genotmiddelen zoals dranken, thee en koffie was belangrijk groter. De uitgaven hieraan stegen met 1% of meer, als gevolg van een stijging van het inkomen met 1% (30). Ook was de Nederlandse consument van de dertiger jaren bereid om iets meer geld aan groente en fruit te besteden. Uit het budgetonderzoek 1935/36 bleek dat een inkomensgroei met 1% een stijging van het groenteverbruik met 0,41% en een toename van het fruitverbruik met 0,61% tot gevolg had (55). Het effect hiervan was echter bescheiden, omdat het inkomen weinig toenam in deze periode.

Wel deden zich toen voor een aantal

specifieke produkten interessante ontwikkelingen voor. Het verbruik van appels en peren steeg in de periode 1930-1939 aanzienlijk bij prijsdalingen. De toename van de vraag als gevolg van een prijsdaling met 1% bedroeg voor appels en peren respectievelijk 1,6% en 1,7% (31). Ook groeide de vraag naar een aantal fijnere produkten. Zo steeg het verbruik per hoofd van druiven van 0,73 kg in 1930 tot 1,9 kg in 1939 (23). Tomaten begonnen in de dertiger jaren aan hun opmars naar de belangrijkste groente die zij thans zijn. Het jaarlijks tomatenverbruik per hoofd lag in het begin van de dertiger jaren rond één kg en bedroeg in de tweede helft circa 2 kg (24).

Na 1945: overvloed en variatie

Na 1945 was het verbruik van groente en fruit, naar volume, spoedig op het niveau van vóór de oorlog. Nadien is dit, vooral sinds de zestiger jaren, kwantitatief en kwalitatief verder gestegen. De toegenomen welvaart in West-Europa heeft hieraan bijgedragen. Ook veranderingen in levensstijl en de daarmee samenhangende waardering van groente en fruit hebben hierbij een rol gespeeld.

De verruiming en verdieping van de groente- en fruitconsumptie werden mogelijk door een aanzienlijke uitbreiding van het marktaanbod. Deze hoofdlijnen in de ontwikkeling van het verbruik van groente en fruit sinds de Tweede Wereldoorlog zullen voor Nederland, het Verenigd Koninkrijk en West-Duitsland nader worden bezien.

Het Nederlandse verbruik van groente en fruit na de oorlog was, in volume gemeten, spoedig op het vooroorlogse niveau. Het verbruik per hoofd van ruim 48 kg verse groente in 1946, overtrof zelfs het gemiddelde jaarlijkse hoofdelijk verbruik van 40 kg in de periode 1935/39. Het bleef ook in de daarop volgende jaren op hoog niveau, met 47 kg in 1947 en 45 kg in 1948.

Het effect van een inkomensstijging op het verbruik van groente en fruit was in het begin van de vijftiger jaren aanmerkelijk. Dit lag iets hoger dan in 1935/36; het verbruik

groeide voor groente met 0,54% en voor fruit met 0,75%, bij een stijging van het inkomen met 1% (55).

De hoge naoorlogse consumptie werd destijds door sommige deskundigen toegeschreven aan de beperkte bestedingsmogelijkheden in die periode. Men verwachtte dan ook dat het verbruik weer op het vooroorlogse peil zou terugkeren. In tegenstelling tot deze verwachting is het verbruik sinds de zestiger jaren echter verder gestegen. De jaarlijkse consumptie van verse groente bedroeg in de periode 1960/64 gemiddeld 42 kg per hoofd en steeg tot gemiddeld 55 kg in de periode 1981/84. Deze groei concentreerde zich daarbij vanaf de zestiger jaren op fijnere groenten. Zij was vooral aanzienlijk voor bloemkool, komkommer en tomaat.

Ook het fruitverbruik steeg in Nederland na 1945 verder. Het jaarlijks hoofdelijk verbruik van vers fruit (inclusief zuidvruchten) nam toe van 52 kg in de periode 1960/64 tot 66 kg in de periode 1980/84. In het bijzonder groeide het verbruik van citrus en bananen.

Meer gedetailleerde informatie over het verbruik van groente en fruit in de zestiger jaren verschaft het Nationaal Budget Onderzoek 1963/65. Hieruit blijkt dat een stijging van het inkomen met één procent toen een belangrijke verbruiksgroei tot gevolg had. Bijvoorbeeld bij hoofdarbeiders met een inkomen van f 8.000-, van 0,47% voor groente en van 0,79% voor fruit. Deze groei was in het algemeen sterker bij fruit dan bij groente (10).

Het aandeel van groente en fruit in de totale bestedingen groeide over de periode 1951 tot 1963. Het bedroeg in 1951 bij hoofdarbeidersgezinnen 1,6% voor groente en 1,8% voor vruchten (55). In 1963/65 varieerden deze aandelen, afhankelijk van beroepsgroep en inkomen, voor groente tussen 1,6% en 2,3% en voor fruit tussen 2,1% en 2,5% (10).

Uit dit nationaal budgetonderzoek 1963/65 blijken ook andere interessante verschillen in het verbruik van groente en fruit tussen diverse sociale klassen. Hand- en landarbeiders, met gezinsbestedingen van

f 9.000,- per jaar, besteedden 2,3% hiervan aan groente en 2,5% aan fruit. Daarentegen besteedden hoofdarbeiders met gezinsbestedingen van f 13.000,- een geringer percentage van hun totale uitgaven aan deze produkten, te weten 1,7% aan groente en 2,1% aan fruit. Dit verschil is in overeenstemming met de algemene regel, dat men bij toename van het inkomen relatief minder aan voedingsmiddelen besteedt.

Wel was in 1963/65 de waardering voor groente, zoals deze tot uitdrukking kwam in de reactie van het verbruik op inkomensgroei, hoger bij hoofdarbeiders en zelfstandigen dan bij andere sociale klassen (10). Andersoortig werk (minder fysieke inspanningen) en verschillen in kennis en waardering van voedingsmiddelen zijn mogelijke redenen voor deze verschillen.

In de zestiger jaren lokte inkomensgroei een sterkere toename uit van de vraag naar groenteconserven dan naar verse groente (10). Het gemak van groenteconserven werd door consumenten in die tijd kennelijk nog sterk gewaardeerd. Groenteconserven hadden toen nog een belangrijke functie in het overbruggen van het seizoensgebonden aanbod van verse produkten.

Voor fruit kon in 1963/65 in vrijwel alle sociale klassen een substantiële groei van de vraag, tussen 0,50% en 0,65%, worden vastgesteld bij een inkomensgroei van 1%. Alleen bij boeren was dit groeipercantage lager: 0,12%. Zelfvoorziening met eigen fruit is hiervan mogelijk de oorzaak. Wel was bij boeren de vraag naar citrusprodukten gevoeliger voor inkomensstijging dan bij andere sociale klassen. Voor landbouwers waren citrusprodukten in 1963/65 nog duidelijk een luxe (10).

De waardering van de Nederlandse consument voor groente en fruit blijkt uit de verdere groei van de consumptie na 1965. Sinds die tijd was het inkomen geen belemmering meer voor een hoger en meer gevarieerd verbruik van groente en fruit. Terwijl het verbruik nog kwantitatief groeide, werden nu vooral variatie en kwaliteitsverbetering zeer belangrijk. Levensstijl won aan betekenis in de aankoop van groente en fruit.

Verschillende aspecten van de moderne levensstijl lijken van betekenis in dit verband. Minder fysieke inspanning in de werksituatie versterkte de positie van groente en fruit als voedingsmiddel. Grotere mobiliteit en meer vrije tijd vergrootten de belangstelling voor 'nieuwe' groenten en fruit, zoals produkten uit andere landen, of produkten waar men creatief mee kan omgaan. Meer onderwijs en voorlichting versterkten het inzicht in voeding en voedingswaarde. Betere technische voorzieningen in huishoudens vergemakkelijkten het bewaren en bereiden van verse voedingsmiddelen, met name van verse groente en fruit.

Het lijkt bijzonder moeilijk om het effect van elk van deze invloeden op het verbruik van groente en fruit cijfermatig uit te drukken. De volgende wijzigingen in het verbruik van groente en fruit sinds de zestiger jaren zijn overigens mede onder invloed van deze veranderingen in levensstijl tot stand gekomen.

Appelmoes/appeltjes werden door de Nederlandse huisvrouw in 1964 het vaakst als de favoriete groente voor de warme maaltijd genoemd. Daarop volgden in voorkeursrangorde boontjes/sperziebonen en doperwten. Sla werd het vaakst als favoriete groente genoemd. Daarop volgden achtereenvolgens boontjes/sperziebonen, bloemkool, appelmoes/appeltjes, respectievelijk snijbonen. In 1984 was deze voorkeursrangorde totaal anders. Sla werd het vaakst als favoriete groente genoemd. Daarop volgden achtereenvolgens boontjes/sperziebonen, bloemkool, appelmoes/appeltjes, respectievelijk snijbonen. Er was in 1984 een grotere spreiding in de voorkeur dan in 1964: in 1964 genoot de meest geprefereerde groente de voorkeur van 22% van de huisvrouwen, terwijl de meest geprefereerde groente uit 1984 slechts de voorkeur van 9% van de huisvrouwen had (3). Dit suggereert meer variatie in het groenteverbruik.

Sinds de zestiger jaren groeide de voorkeur voor verse groente boven die voor groenteconserven. Dit blijkt duidelijk uit een recent onderzoek naar de kwaliteitsbeleving van voedingsmiddelen. Hierin worden verse

groenten beter op hun kwaliteit gewaardeerd dan groenteconserven. Zij scoren het hoogst op voedingswaarde en op één na het laagst op energie. Blikgroenten scoren aanmerkelijk ongunstiger op deze criteria (46).

Bij groenteconserven is sinds 1960 een verschuiving van blik naar glasverpakking opgetreden. Glas wordt thans meer gewaardeerd dan blik. Hoewel het assortiment groenteconserven sinds 1960 is uitgebreid, zijn deze uitbreidingen vaak varianten/combinaties van bekende produkten. De waardering voor groenteconserven heeft geleden onder de houding van consumenten ten aanzien van hulpstoffen bij de bereiding van voedingsmiddelen in het algemeen. Groenteconserven

kregen in 1985 in vergelijking met andere voedingsmiddelen een hoge score op het 'negatieve' criterium van toevoegingen. Dit verzwakt het positieve effect van gemak, in de totale waardering voor deze produkten. Groenteconserven in glas werden overigens beter gewaardeerd dan groenteconserven in blik.

Hoewel het kwaliteitsbeeld van verduurzaamde groente – met name dat van blikgroente – thans dus minder is dan dat van verse groente, is het verbruik van verduurzaamde groente toch redelijk op peil gebleven. Van bepaalde soorten vertoonde het zelfs groei. Dit laatste geldt met name voor diepvriesgroente, voor bepaalde peulvruchten en voor champignons. Het verbruik

van sommige verduurzaamde produkten, zoals appelmoes, werd bevorderd door lage prijzen. Ook de grote betekenis van groenteconserven in het grootwinkelbedrijf en in de supermarkt heeft de omzet van verduurzaamde groente gestimuleerd/op peil gehouden.

Het minder positieve oordeel van de Nederlandse consument over groenteconserven dan over verse groente, gaat samen met een meer kritische instelling tegenover het kunstmatige, het industriële in bepaalde voedingsmiddelen: "... de ongerustheid, ja zelfs de angst voor 'chemicaliën' in ons voedsel kan men dan ook als chemofobie kenschetsen. Men ziet daarbij over het hoofd dat alles wat door levende cellen gemaakt wordt, chemische stoffen zijn en dat alle voedingsmiddelen ook uit chemische stoffen zijn samengesteld" (21). Acties van bepaalde groeperingen en publicaties zoals "Voedsel in Nederland; gezondheid, bedrog, vergif" hebben deze ontwikkeling bevorderd (44).

De voorkeur voor het natuurlijke produkt komt sinds de zeventiger jaren ook tot uitdrukking in de consumptie van alternatief geteelde produkten. Zowel in Nederland als in andere Westeuropese landen, is gezondheid de belangrijkste overweging om alternatieve voedingsmiddelen te consumeren. Afwezigheid van chemicaliën in de vorm van additieven of van residuën werd door gebruikers van alternatieve produkten als tweede argument genoemd (32). Een natuurlijke leefwijze en levenshouding worden thans door diverse consumenten positief ervaren. Ondanks deze belangstelling voor een natuurlijke levenshouding en voor 'natuurlijke' voedingsmiddelen, is de productie van alternatief geteelde groente toch nog bescheiden. Voor 1984 wordt de Nederlandse productie van deze groente op groothandelsbasis geschat op f 25 miljoen, hetgeen gering is in vergelijking met een commerciële productie van verse groente van circa f 3 miljard in het betreffende jaar (32, 26).

Ondanks het afnemende aandeel van voedingsmiddelen in de totale consumptieve bestedingen, werd in 1970 nog de ver-

wachting uitgesproken dat de consumptie van voedingsmiddelen zich in de toekomst op een zeer hoog niveau zou blijven bewegen: "Voorlopig zal de trend naar overvoeding wel blijven bestaan – tenminste als de welvaart zich blijft ontwikkelen. Met het toenemen van de welvaart ziet men ook een trend naar het consumeren van meer luxe consumptiegoederen ten koste van eenvoudige voedingsmiddelen, zoals brood, aardappelen en eenvoudige proteïne bevattende voeding" (33). Het groenteverbruik heeft zich overeenkomstig deze verwachting ontwikkeld. Ondanks de kwantitatieve groei in het groenteverbruik moet men constateren dat het aandeel van groente in de totale consumptieve bestedingen in Nederland is gedaald tot 1,2% in 1980 (11).

Er werd reeds opgemerkt dat levensstijl en de daarop gebaseerde keuzecriteria van meer betekenis werden voor de aankoop van groente en fruit. Sinds de zeventiger jaren zijn dan ook diverse onderzoeken verricht naar deze criteria. Zo werd in een onderzoek uit 1980 vastgesteld, dat de Nederlandse consument de volgende aspecten aan groenten onderscheidt: smaak, distinctie van de groente (het speciale karakter), energie en microcomponenten (zoals vitaminen en mineralen, gerelateerd aan gezondheid) (54).

De variatie in het aanbod van verse groenten heeft sinds de zestiger jaren het groenteverbruik gestimuleerd. De consument kan thans gedurende het hele jaar uit een gevarieerd aanbod van verse groenten kiezen, als gevolg van seizoenverbreding in de teelt van gevestigde produkten, als gevolg van meer internationale handel in tuinbouwprodukten en door de introductie van nieuwe produkten zoals onder meer aubergine, paprika en vleestomaat.

Ondanks de landelijke beschikbaarheid van een ruim assortiment groenten bestaan ook thans nog seizoenmatige en regionale verschillen in het verbruik. 88% van de Nederlandse huishoudingen gebruikte wel eens bloemkool in 1984, maar dit percentage varieerde van 10% in februari/begin mei tot

58% in augustus/september (35).

In het westen van het land kocht 40% van de gezinnen in 1984 wel eens boerenkool, daarentegen in het zuiden slechts 25%. Terwijl in 1984 slechts 6% van de Nederlandse huishoudingen courgettes kocht, was dit in de drie grote steden 10,5%. Verse knolselderij werd in het zuiden meer dan landelijk geconsumeerd; rode bietjes waren daar echter minder in zwang. In de drie grote steden was het verbruik van nieuwe produkten, zoals taugé, courgettes, aubergines, paksoi, rettich en artisjokken, hoog ten opzichte van overig Nederland.

Jonge huishoudens kochten meer nieuwe produkten zoals paprika en kruiden, maar ook meer prei en witlof. Andijvie, bloemkool en spruiten werden daarentegen meer door oudere huishoudens gebruikt.

Door de grotere variatie in het verbruik hebben de klassieke groenten van rond de eeuwwisseling aan betekenis ingeboet. Rabarber, groene kool, boerenkool, spitskool en witte kool werden in 1985 door 38,1% of minder van de Nederlandse gezinnen gekocht. Van de belangrijke groenten uit de periode rond de eeuwwisseling hebben uien, zuurkool en prei hun positie goed weten te handhaven. Kropsla, bloemkool, tomaat en komkommer waren in 1985 naar koopfrequentie de toppers (35, 36).

Uiteraard maken niet alle huishoudingen gebruik van de mogelijkheden, die het gevarieerde groente-aanbod biedt. Zo kocht het Nederlandse huishouden in 1984 uit 48 soorten verse groente gemiddeld slechts 19 soorten (36). De variatie in de aankopen van groenten door Nederlandse gezinnen wordt nog vergroot door de verschillen in de mate van zelfvoorziening. In 1984 had 30% van de Nederlandse huishoudingen een moestuin. Dit percentage varieerde van 7% in de steden met meer dan 450.000 inwoners tot 57% in woonplaatsen met minder dan 5.000 inwoners. Deze huishoudingen met een moestuin kopen relatief meer champignons, uien en tomaten (35).

De Nederlandse consument kan thans tegen redelijke prijzen over een zeer breed assortiment groenten beschikken. Hieraan

hebben de veilingen een belangrijke bijdrage geleverd.

Fruit past door zijn produkteigenschappen uitermate goed in het moderne consumptiepatroon: het heeft een goede smaak, is vaak rijk aan vitamines en vezelstoffen en het heeft een lage calorische waarde. Het verbruik van fruit was in het begin van de vijftiger jaren nog zeer expansief. Het aandeel in de totale consumptieve bestedingen van hoofdarbeiders bedroeg in 1951 1,8%; dit was hoger dan dat van groente. Het effect van een inkomensstijging met 1% op het fruitverbruik was in die periode aanzienlijk: 0,75%. Dit was groter dan bij groente (55).

Mogelijk is de gebruiksfrequentie van fruit gemakkelijker te verhogen dan die van groente, omdat het verbruik ervan minder aan de dagelijkse maaltijden gebonden is. Ook in 1963/65 had inkomensgroei meer effect op de fruitconsumptie dan op de groenteconsumptie (10). Vanaf de zeventiger jaren groeide het fruitverbruik echter zwakker dan dat van groente.

Een mogelijke reden hiervoor is wellicht de geringere assortimentsverbreding bij fruit dan bij verse groente. De Nederlandse consument werd immers tot de zeventiger jaren veeleer met een vernauwing dan met een verbreding van het fruitassortiment geconfronteerd. Het aanbod van appels bestond sinds de zestiger jaren in toenemende mate uit het ras Golden Delicious. Zo kocht in februari 1971 42% van de appels kopende huisvrouwen Golden Delicious, 37% kocht Cox's Orange en 16% Goudreinette. Van de overige rassen, zoals Jonathan, Winston en Laxton, waren de aankopen bescheiden (28).

De Nederlandse consument, anno 1971, had een positieve houding tegenover appels. Zowel wat betreft gezondheid als smaak werden appels gunstig beoordeeld, terwijl sinaasappels op smaak en gezondheid nog meer gewaardeerd werden. De criteria die door consumenten in de zeventiger jaren werden gebruikt voor de beoordeling van fruit, komen overeen met die voor groente: de smaak werd als de belangrijkste en de

gezondheid werd als de op één na belangrijkste eigenschap genoemd (28). Tegenover deze assortimentsvernuwning in de binnenlandse produktie stond de verbreding van het fruitassortiment door import. Dit betrof niet alleen de import van zuidvruchten, maar ook die van appels, zoals Granny Smith. De import van Granny Smith concentreerde zich in eerste aanleg op het seizoen met weinig Europees aanbod. De periode waarin deze appels worden aangeboden, is verruimd door de grote waardering ervoor.

In de zeventiger jaren zijn als reactie op het eenzijdige appelassortiment, door de Nederlandse fruitteelt verscheidene nieuwe appelrassen geïntroduceerd, zoals Jonagold, Karmijn en Elstar. Toch valt ondanks de genomen variatie in het aanbod, geen trendmatige stijging van het appelverbruik per hoofd waar te nemen. Ook het verbruik van sinaasappels stabiliseerde na 1980. Wel steeg in de tachtiger jaren het verbruik van mandarijnen, perziken en meloenen. Voor druiven was de verbruikstoename sinds de zeventiger jaren sterk.

Het voorgaande suggereert, dat ook voor fruit vernieuwing en verandering in het assortiment van belang zijn voor groei in het verbruik. De jaarlijkse gezinsuitgaven aan fruit groeiden dan ook over de periode 1978-1981 van f147 tot f169 per persoon. Het aandeel van fruit in de totale gezinsuitgaven was over die periode stabiel: 1,4%, hetgeen overigens nog steeds hoger was dan het aandeel van 1,2% voor groente (12).

Ook in het Verenigd Koninkrijk valt dezelfde naoorlogse ontwikkeling in de consumptie van groente en fruit waar te nemen. Ook hier nam het verbruik toe en groeide de variatie in de consumptie. In de ideale maaltijd van de Brit uit 1962 was ten aanzien van de meest geprefereerde groenten geen verandering opgetreden ten opzichte van 1947. Dat waren in beide gevallen erwten en spruiten. De voorkeur voor fruitsalade in deze perfecte maaltijd nam wel toe. Ook kon over deze periode een groeiende voorkeur voor lichte maaltijden

worden vastgesteld (9).

Sinds de zestiger jaren heeft volumegroei in het levensmiddelenverbruik zijn belangrijkste tijd gehad. Verbetering van kwaliteit en variatie in het verbruik werden belangrijker. "Vooroordeel en onwetendheid zijn misschien de belangrijkste belemmeringen voor verdere verbeteringen in het dieet van de natie", aldus een citaat uit deze periode.

De groei van de vraag naar groente zwakte in het Verenigd Koninkrijk geleidelijk af. Zo was de toename van de vraag naar verse groente als gevolg van een inkomensstijging met 1% in 1955 nog 0,53% maar dit daalde tot 0,08% in 1984 (29). Het jaarlijkse groenteverbruik per hoofd – omgerekend in vers produkt – groeide van 60 kg in de tweede helft van de vijftiger jaren tot 64 kg in de eerste helft van de zeventiger jaren en zelfs 84 kg in 1977 (56). Een daling sinds 1955 in de groei van het verbruik van wortels en kool blijkt uit het afnemende effect van een verandering van het inkomen op het verbruik. Dit gold in mindere mate voor tomaat en voor overige verse groenten (29).

De reactie van de vraag naar traditionele produkten, zoals kool en wortels, op veranderingen in het inkomen, was al klein in 1955. Dit gold toen ook al voor een aantal groenteconserven, zoals doperwten in blik.

De uitgaven voor diverse groenten groeiden in de jaren vijftig meer dan de verbruikte hoeveelheid. Deze verschillen in groei waren echter te bescheiden om hieruit een sterke kwaliteitsoriëntatie van de Britse consument af te leiden. Zij waren na 1955 iets groter bij produkten waarvoor de vraag stagneerde, zoals kool. Voor produkten waarvan de vraag nog redelijk toenam, bleven zij bescheiden. Het valt op dat in het Verenigd Koninkrijk bepaalde groenten gedurende een periode sterke groeiers waren, maar dat zij deze positie vrij spoedig aan andere groenten overdroegen. Zo waren sla en bloemkool in de periode 1955-1960 groeiprodukten. De vraag naar bloemkool verloor reeds na 1965 groeitempo. De vraag naar sla vertoonde echter een veel geleidelijker afname van de groei. Koplopers

in de groei van de vraag waren in de zeventiger jaren komkommers en champignons. In de tachtiger jaren waren dit verse champignons en 'andere' verse groenten. Deze ontwikkelingen onderstrepen de dynamiek in de Britse groenteconsumptie.

In het Verenigd Koninkrijk groeide gedurende de vijftiger jaren het verbruik van buitenlands fruit, zoals sinaasappels, andere citrusvruchten en bananen aanzienlijk. De groei in het verbruik van appels als gevolg van inkomensgroei bleef vrij constant. Voor buitenlands fruit was de vraag in 1955 nog duidelijk inkomensgevoelig. Het totale fruitverbruik per hoofd vertoonde, omgerekend in vers produkt, echter een lichte daling, te weten van gemiddeld 61,0 kg per jaar in de tweede helft van de vijftiger jaren tot 59,2 kg in de periode 1973-75. In de zeventiger jaren dienden zich verdere tekenen van verzadiging aan in het fruitverbruik (56).

Ook bij zuidvruchten manifesteerde zich vanaf de zestiger jaren een afname in de groei van de vraag als gevolg van inkomens-toename, en wel voor bananen sinds de zestiger jaren en voor sinaasappels sinds de zeventiger jaren. De overige citrusvruchten bereikten in de tachtiger jaren deze rijpingsfase in de levenscyclus. Het verbruik van druiven groeide nog sterk in de zeventiger jaren. Mogelijk speelde de toetreding van het Verenigd Koninkrijk tot de EG hierin een rol.

Het verbruik van verduurzaamde groente nam in het Verenigd Koninkrijk tot de zestiger jaren aanzienlijk toe, in het bijzonder dat van diepvrieserwten. Het gemak in het gebruik en het goede kwaliteitsimago speelden hierin een rol. Het verbruik van blikgroente stagneerde echter in de zestiger jaren. Doperwten in blik werden in die tijd een inferieur produkt. In de tachtiger jaren werd ook de vraag naar diepvrieserwten betrekkelijk ongevoelig voor inkomensveranderingen (29).

Ondanks de dalende groei in het verbruik van een aantal produkten hebben groente en fruit in het Verenigd Koninkrijk een redelijke positie in de totale voedings-

middelen-bestedingen behouden. Terwijl de index van de totale uitgaven aan voedingsmiddelen in 1981 gelijk was aan 202 (voor 1975 = 100), was deze index in 1981 voor groente 180,3 en 202 voor fruit. Het valt op dat het fruitverbruik zijn relatieve positie in de tachtiger jaren wist te handhaven, na de stagnatie in de zeventiger jaren. De stabiele positie voor fruit en de iets zwakkere plaats van groente maken duidelijk, dat ook in het Verenigd Koninkrijk afwisseling en kwaliteitsverbetering noodzakelijk zijn om de consumptie op peil te houden, c.q. te stimuleren.

In West-Duitsland bereikte het verbruik van groente en fruit na de Tweede Wereldoorlog reeds spoedig een redelijk niveau: het lag in 1950/51 boven het niveau in 1927/28. Het bedroeg bij drie-persoons-gezinnen respectievelijk 126,7 kg voor groenten en 126,1 kg voor fruit tegenover respectievelijk 112,8 en 99,7 kg in 1927/28.

De groei van het verbruik in volume, als gevolg van een inkomensstoeiname met 1%, was voor groente in 1951/52 bescheiden: 0,32%. Voor fruit was zij duidelijk groter: 0,75% (20). Niettemin blijkt een sterke groei van de groenteconsumptie uit het genomen aandeel van groente in de totale uitgaven voor levensmiddelen, namelijk van 5,4% in 1962/63 tot 6,2% in 1973. Deze toename was echter het gevolg van het gestegen aandeel van groenteconserven in de totale bestedingen aan levensmiddelen, van 1,1% in 1962/63 tot 2,4% in 1973 (18).

Sinds de zestiger jaren concentreerde de groei in het verbruik van groente zich op fijne groenten zoals sla, tomaat, komkommer en bloemkool. Het totale verbruik van groente per hoofd der bevolking steeg daarvoor nog aanzienlijk, van 57,7 kg in 1963 tot 71,2 kg in 1977. Sindsdien is deze groei beperkt (56). Evenals in Nederland werd in de zeventiger jaren ook in West-Duitsland de vraag naar verse groente meer inkomensgevoelig dan de vraag naar groenteconserven.

Het lijkt niet verwonderlijk dat de uitgaven voor groente in 1978 nog steeds het laagst waren bij arbeiders. De deelname aan

de markt, uitgedrukt in het percentage kopende gezinnen, was in 1978 het hoogst bij employees en het laagst bij landbouwers (zelfvoorziening) (18). Ook dit komt overeen met de Nederlandse markt.

Het totale fruitverbruik in de Bondsrepubliek groeide nog aanzienlijk in de zestiger jaren, van 113,2 kg in 1963 tot 121,4 kg in 1970 (omgerekend in vers produkt). Maar het daalde vervolgens tot 101,5 kg in 1977 (56). Het aandeel van fruit in de totale consumptieve uitgaven nam dan ook iets af, van 7,3% in 1962/63 tot 6,8% in 1978. Deze stagnatie in het fruitverbruik gold zowel voor steen-, pit- als zuidvruchten, in het bijzonder voor de laatste twee produkten.

Ambtenaren en employees consumeerden meer fruit dan handarbeiders. Een hoger inkomen, andere voedingsbehoeften en meer inzicht in de voedingswaarde van produkten lijken, evenals op de Nederlandse markt, mogelijke oorzaken voor deze verschillen. Boeren verbruikten veel fruitconserveren, wellicht als aanvulling op het verbruik van vers fruit uit eigen produktie (16).

De Duitse consument is in toenemende mate bezorgd voor mogelijk schadelijke gevolgen van het verbruik van bepaalde voedingsmiddelen. Dit geldt ook ten aanzien van groente en fruit. De jaarlijks aan Duitse consumenten voorgelegde vraag: "Vreest u gevaren voor de gezondheid?" werd voor fruit en groente in 1977 slechts door 39% van de ondervraagden positief beantwoord, maar in 1982 reeds door 62% van de ondervraagden. Voor groente- en fruitconserveren was dit 34% in 1982 (19). Verse groenten lijken dus bij de Westduitse consument niet zo'n ijersterk imago te bezitten als bij de Nederlandse.

De criteria waarop de Duitse consument groente en fruit beoordeelt, zijn veelzijdig. Bij tomaten werden onder meer de volgende criteria vastgesteld waar de consument op let: de zuidelijke, grote, aromatische, door fijnproevers geprefereerde tomaat; de in de open lucht/open veld geteelde tomaat; de stevige tomaat zonder gebreken; de vitamine-rijke tomaat; de lekkere tomaat; de schoon

en met passende produktiemethoden geteelde tomaat (15). In andere onderzoekingen werden, in rangorde van belangrijkheid, de volgende criteria genoemd: versheid/kwaliteit, uiterlijk, prijs, merk/soort, herkomst, verpakking (15). In een naar volume zwak groeiende markt, zal de waardering van produkten op deze eigenschappen van grotere betekenis worden voor de afzetmogelijkheden. Inzicht hierin is van groot belang voor het commerciële beleid ten aanzien van groente en fruit.

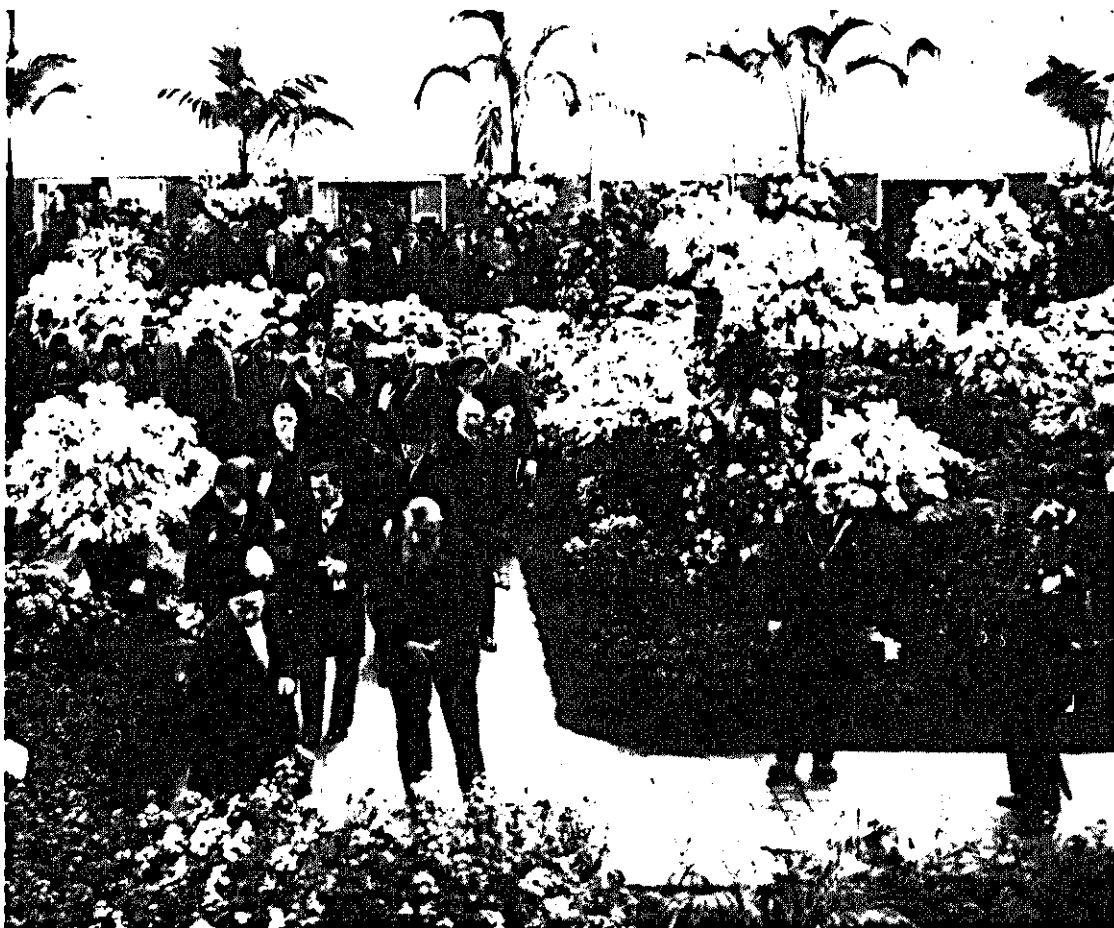
3. Verbruiksontwikkeling van bloemen en planten

De vooroorlogse periode

De Nederlandse produktie van bloemen en planten is na de Tweede Wereldoorlog zeer belangrijk geworden. Ook in het begin van deze eeuw was de commerciële produktie hiervan al van betekenis, zij het in mindere mate dan die van groente en fruit. Het bloementeel-areaal bedroeg in 1904 379 ha en in 1928 reeds 1.120 ha.

Aalsmeer was al in de negentiende eeuw een produktie- en handelscentrum voor de bloementeel. Ook in Lent kwam de bloementeel in de vorige eeuw op gang. De groeiende betekenis van de commerciële produktie en afzet van siergewassen in het begin van deze eeuw blijkt uit de ontwikkeling van de export van siergewassen. De Nederlandse export van verse bloemen naar Engeland bedroeg in 1924 f468.000, op een totale Engelse bloemenimport van f4 miljoen. De totale export van Nederlandse bloementeelprodukten groeide aanzienlijk in de twintiger jaren, van f460.000 in 1921 tot f5 miljoen in 1929 (45).

Volgens het nationaal budgetonderzoek 1935/36 waren de gezinsuitgaven aan bloemen, planten, zaad en bollen in Nederland per gezin bescheiden: f4,08 per jaar of 0,18% van het gezinsinkomen. Zoals men kon verwachten, verschilden deze uitgaven naar gelang de hoogte van het gezinsinkomen. Zij bedroegen slechts f0,69 ofwel

0,06% van het gezinsbudget bij gezinnen met een inkomen minder dan f1.400 en f21,38 of 0,26% van het gezinsbudget, bij gezinnen met een inkomen van f6.000 en meer. Het kopen van bloemen was in die tijd kennelijk nog een luxe. Wel kreeg in de dertiger jaren de verkoop via de straat-handel nieuwe impulsen. Deze handel bood aan werklozen mogelijkheden voor inkomensverwerving.

Na de Tweede Wereldoorlog

Het aankooppatroon van bloemen en planten vertoonde een opgaande lijn na de Tweede Wereldoorlog. Het groeiende inkomen bood meer mogelijkheden om 'luxe' behoeften te bevredigen. Met betrekking tot siergewassen waren in dit verband zintuiglijke behoeften van belang, zoals het genieten van kleuren en vormen en het verfraaien van leef- en woonruimten. Sociale relaties konden zich uiten in het schenken

van bloemen. De vrije tijds-besteding kon zich richten op bloemen en planten.

Niet in alle westerse landen vertoonden, met de stijging van het inkomen, de bestedingen aan bloemen en planten een overeenkomstige groei. Zo beliepen in 1983 de uitgaven aan bloemen en planten meer dan f 100 per hoofd in de Scandinavische landen (Noorwegen, Denemarken en Zweden), in West-Duitsland, Zwitserland en in Nederland. Zij lagen beneden f30 per hoofd in het Verenigd Koninkrijk en Spanje, terwijl Frankrijk, Italië, België en Oostenrijk een middengroep vormden met bestedingen tussen f70 tot f90 per hoofd (52).

De verschillen tussen deze landen in de verbruikte hoeveelheden bloemen en planten lopen niet altijd parallel met de verschillen tussen de hieraan bestede geldbedragen. Terwijl bijvoorbeeld de Nederlander in 1983 26% meer aan snijbloemen besteedde dan de Zwitser, was daarentegen zijn verbruik in

aantallen stuks gemeten 210% hoger in Nederland. Deze verschillen komen voort uit verschillen in prijsniveau en uit afwijkingen in de gekochte assortimenten.

De verschillen in het verbruik van bloemen en planten tussen diverse West-europese landen blijken ook uit de hiervoor gedane uitgaven als percentage van het nationale inkomen. Dit percentage varieerde in 1961 voor een groot aantal Westeuropese landen van 0,21% – 0,56%, met uitzondering van 0,86% in Denemarken. Dit hoge percentage in Denemarken vloeit ongetwijfeld voort uit het grote verbruik van potplanten in dat land. In 1984 varieerden deze percentages voor bloemen en planten van 0,16% tot 0,50%, met uitzondering van 0,83% in Nederland (25). Een hoog verbruik van snijbloemen is de oorzaak van deze uitzonderingspositie van Nederland.

Ook zijn er verschillen tussen de diverse landen blijven bestaan in de aard van het bloemenverbruik. In een aantal landen, zoals Nederland, kopen veel gezinnen wekelijks bloemen voor eigen gebruik en koopt men regelmatig bloemen als attentie voor vriend of gastvrouw. De Duitser koopt veel bloemen om cadeau te geven: de 'bunter Strauss' heeft een sociale functie verworven in het maatschappelijk leven van de Duitser. De Fransman daarentegen betreft meestal bescheiden hoeveelheden per aankoop.

Terwijl het bloemenverbruik in Nederland hoger ligt dan in enig ander Europees land, is het ook in West-Duitsland en Italië aanzienlijk. De Scandinavische landen zijn echter grote kopers van potplanten. In Noorwegen en Denemarken namen potplanten in 1983 zelf meer dan 70% voor hun rekening van de totale uitgaven aan bloemen en planten (52). De Deen is naar hoeveelheid gemeten de grootste consument van potplanten. Dit lijkt het gevolg van de sterk ontwikkelde potplantenteelt in dat land. De Nederlandse consument van bloemen en planten besteedde daarentegen in 1980 slechts 22% van zijn budget aan potplanten en 78% aan snijbloemen en bloemstukjes (37). Het hoge bloemenverbruik in Neder-

land is mede veroorzaakt door lage prijzen en door omvangrijke impuls kopen via standplaatsen. In Frankrijk namen bloemen (inclusief bloemstukjes) en planten in het begin der tachtiger jaren beide ca. 50% van de totale uitgaven aan bloemen en planten voor hun rekening (14).

Bloemen worden vaak gegeven als uiting van waardering of meeleven. Gezins-aankopen van bloemen bestaan dan ook in vrijwel alle Westeuropese landen voor een groot gedeelte uit geschenkaankopen. In Frankrijk was in 1981 79% van de aankopen van bloemen en planten bestemd als geschenk of voor begrafenis/kerkhof. De Nederlander daarentegen besteedde in 1979 63% van de uitgaven voor bloemen en planten voor het eigen huis en slechts 37% voor anderen (37). In West-Duitsland waren in 1985 30% van de totale aankopen van bloemen en planten bestemd voor eigen verbruik. De overige 70% bestond voor 58% uit geschenk-aankopen (14% binnen de huishouding en 44% voor anderen) en voor 11% ten behoeve van 'grafwerk' (43). Dat het aandeel van de bestedingen voor eigen gebruik hoger is naarmate de totale aankopen van bloemen en planten groter zijn, lijkt niet onlogisch. Maar de gegevens zijn te beperkt om deze samenhang te kunnen toetsen.

Hoewel in veel Westeuropese landen een uitgebreid assortiment bloemen wordt aangeboden, concentreren de aankopen zich toch in belangrijke mate op een beperkt aantal soorten. In de Scandinavische landen, West-Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland vertegenwoordigden een drietal bloemsoorten in de tachtiger jaren 64% tot 71% van de totale aankopen van bloemen (52). Dit waren het gemengde boeket, roos en anjer. In Nederland was de spreiding van de consumentenaankopen iets groter. Vier bloemsoorten vertegenwoordigden 67% van de consumentenaankopen in 1980. In België was de spreiding van de consumenten-aankopen over de verschillende bloemsoorten nog groter.

In het algemeen is in de Westeuropese landen de spreiding in de aangekochte

soorten bij potplanten belangrijk groter dan bij bloemen. De Westeuropese consument koopt bloemen en planten vooral in de bloemenwinkel. 40% tot 60% van de uitgaven aan bloemen en potplanten wordt in Westeuropese landen in de bloemenwinkel besteed. Variërend per land, zijn ook andere verkoopplaatsen van belang. Zo wordt in West-Duitsland veel in tuincentra gekocht, koopt men in het Verenigd Koninkrijk wel bloemen en planten in de groentewinkel en is in Nederland de standplaats van betekenis voor de verkoop van bloemen en planten.

Na de voorgaande beschouwing over een aantal aspecten van het verbruik van bloemen en planten in West-Europa in het algemeen, zal nu meer specifiek worden ingegaan op de ontwikkelingen in een drietal landen.

N e d e r l a n d e r s zijn de grootste bloemenverbruikers van Europa. Zij zijn gewoon, bloemen als attentie te geven of bloemen te kopen voor de aankleding van woon- en leefruimte. De aankoop van bloemen wordt gestimuleerd door het, in vergelijking met andere landen, grote aantal verkooppunten en door het lage prijsniveau.

Bloemen en planten waren in het begin van de vijftiger jaren nog duidelijk een luxe; een inkomensstijging met 1% veroorzaakte een verbruiksstijging van 1% of meer (55). Het aandeel van de uitgaven voor tuin en bloemen in de totale gezinsbestedingen lag in 1964 tussen 0,5% en 0,9%, afhankelijk van de sociale klasse (13). Het was het hoogst bij hoofdarbeiders en zelfstandigen en het laagst bij landarbeiders. Bij boeren lag dit aandeel zeer laag, mogelijk als gevolg van eigen bloementeel.

Het verbruik is met de welvaartstoename aanzienlijk gestegen. Bloemen werden in Nederland geleidelijk door vrijwel ieder huishouden gekocht. In het begin van de zeventiger jaren bijvoorbeeld bleek slechts 6% van de Nederlandse huishoudens geen bloemen of potplanten te kopen (50). In 1983 en 1984 bleek 15% van de Nederlanders van 13 jaar en ouder nooit bloemen te kopen (51). In 1980 was het aandeel van

de uitgaven voor tuin en bloemen 1,2% van de totale consumptieve bestedingen; dit aandeel bedroeg voor kamerplanten en bloemen 0,7% (11). Dit percentage verschilde vrijwel niet tussen gezinnen uit diverse sociale klassen en inkomensklassen. Een vergelijking van het aandeel van bloemen en planten in de totale gezinsbestedingen van 0,18% in 1935/36 met dat van 0,7% in 1980, illustreert duidelijk de toegenomen belangstelling van de Nederlandse consument voor bloemen en planten.

Terwijl in 1977 de Nederlandse huishoudingen van hun bestedingen aan bloemen en planten (ter waarde van f455 miljoen) 68% aan snijbloemen besteedden, steeg dit in 1980 tot 75% (bij een totaal van f571 miljoen) (37). Impulskopen, gestimuleerd door veel aankoopplaatsen, bevorderen vermoedelijk het verbruik van snijbloemen ten opzichte van potplanten.

De esthetische bevrediging die men ervaart van bloemen en planten, maakt het verbruik ervan seizoen- en in zekere mate ook mode-gevoelig. Ook diverse andere aspecten van het bloemenverbruik, zoals de geschenkaankoop, maken variatie belangrijk. Het hoge verbruik van bloemen en planten geeft in Nederland de behoefte aan variatie een extra stimulans. Niettemin domineren toch bepaalde bloemen in het verbruikspatroon: chrysanten, rozen, anjers en freesia's zijn de meest gekochte soorten. De uitgaven aan tulpen en narcissen zijn ook aanzienlijk. Hierin is gedurende de zeventiger jaren weinig verandering opgetreden. Wel is de relatieve positie van het gemengde boeket verbeterd.

Het gezinsverbruik van potplanten is in de zeventiger jaren gegroeid van f126,6 miljoen in 1975 tot f141 miljoen in 1980. Azalea, Cyclamen en Begonia werden in die jaren veel gekocht. Kerstster, Saintpaulia, Geranium en vetplanten waren ook belangrijk. Er hebben zich in de zeventiger jaren verschuivingen in de rangorde van de aankopen van potplanten voorgedaan: in 1975 werd Azalea het meest gekocht, terwijl in 1980 Begonia de meest gekochte plant was.

De Nederlandse koper van bloemen en

De Nederlandse consument heeft thans een ruim bloemenverbruik uit een rijk assortiment.

planten heeft een zekere trouw ontwikkeld voor bepaalde aankoopplaatsen. Voor de totale besteding aan snijbloemen en potplanten is de bloemenwinkel de belangrijkste aankoopplaats. Afhankelijk van het gebied lag dit marktaandeel in 1980 tussen 36% en 48%. De standplaats is in het westen van meer betekenis dan in de rest van het land. Zij stimuleert de zogenaamde impuls-kopen. Haar grotere betekenis in het westen lijkt dan ook een van de oorzaken voor de hogere bestedingen aldaar in vergelijking met de rest van het land.

Stelt men de gemiddelde uitgaven aan bloemen per Nederlandse huishouding in 1980 op 100, dan scoorden de huishoudingen in de drie grote steden toen 128 en die in het overige westen 118. De huishoudingen in het noorden van het land hadden in de jaren tot 1980 een lager verbruik van bloemen en planten dan het landelijk gemiddelde. Dit geldt ook voor de gezinnen in het zuiden, zij het in iets mindere mate. Hoewel de gezinnen in het oosten tot 1980 een lager verbruik van bloemen hadden dan het landelijk gemiddelde, lagen zij wat pot-

planten betreft boven dit gemiddelde. Wellicht is de potplantenteelt is Lent een oorzaak van dit hogere verbruik van potplanten.

De intensiteit van het bloemen kopen in Nederland blijkt ook uit het feit dat in de periode 1972/74 40% van de bloemen en planten kopende huishoudingen vaker dan één keer in de drie weken bloemen kocht (50). Deze huishoudingen woonden meer in het westen van het land. De vertrouwdheid met bloemen en planten in Nederland blijkt ook uit het feit dat in de periode 1972/74 slecht 13% van de regelmatig kopende gezinnen meer uitgaf aan bloemen en planten als geschenk, dan voor eigen gebruik (50). De vraag naar bloemen en potplanten was in het begin van de zeventiger jaren nog prijsgevoelig, hetgeen evenzeer de belangstelling voor bloemen en planten onderstreept (50).

Voor een produkt met een aanzienlijke marktpenetratie bestaan meestal deelmarkten van verbruikers, met eigen karakteristieken en eigen verbruiksgewoonten. Dit geldt ook voor bloemen en planten in Nederland. Er

werd reeds gewezen op regionale verschillen in het verbruik, zoals het hogere verbruik in het westen. In het begin van de zeventiger jaren werden hiernaast diverse koperssegmenten vastgesteld op basis van overeenkomst in koopgedrag, en in sociaal-economische en demografische kenmerken van de huishoudingen (50).

Voorbeelden hiervan zijn onder meer de volgende. Zo was er een groep huishoudingen die bij inkomensgroei meer aan bloeiende potplanten dan aan andere siergewassen uitgaf. Deze huishoudingen behoorden vaker tot een lagere sociale klasse, ze woonden vooral in steden kleiner dan 100.000 inwoners, de huisvrouw behoorde tot de leeftijdsklasse 30-64 jaar en zij had een positieve instelling tegenover het werken in de huishouding (50). Koopsters met een groeiend budgetaandeel voor groene potplanten waren vooral te vinden in huishoudingen waarvan de huisvrouw jonger dan 30 jaar was en die in steden met meer dan 100.000 inwoners woonden (50).

De Nederlandse consument van bloemen en planten heeft in de tachtiger jaren een zeer hoog verbruiksniveau bereikt. Ook de variatie in het verbruik is aanzienlijk. Na een stormachtige groei in het verbruik van bloemen en potplanten dienen zich thans tekenen van verzadiging aan.

Ook in West-Duitsland is na de Tweede Wereldoorlog het verbruik van bloemen aanzienlijk toegenomen. Evenals in Nederland, zijn in West-Duitsland 'bloemen voor de gastvrouw' een goed gebruik bij een visite. Waren bloemen in de vijftiger jaren nog gereserveerd voor speciale momenten, zoals het weekeinde of als attentie voor familieleden, thans zijn zij een middel om in zeer uiteenlopende situaties meelevens of waardering te tonen.

Hoewel in het naoorlogse West-Duitsland gedurende een lange periode het bloemenverbruik is gestegen, stagneert het thans sinds de tachtiger jaren. Het snijbloemenverbruik per huishouding is recent zelfs gedaald, van DM 48 in 1984 naar DM 42 in 1985 (43). Het daalde vooral in Nordrhein-

Westfalen en in West-Berlijn. Alleen in de staat Baden Württemberg groeide het verbruik nog over de periode 1980-1983 (39).

Toch nam het totale verbruik van bloemen en potplanten in West-Duitsland nog toe in de periode 1980-1984. Dit was echter vooral het gevolg van een toegenomen afname van potplanten. De verkoop hiervan groeide over de periode 1980-83 nog in alle gebieden van West-Duitsland. Nadien trad echter ook hierin stagnatie op. De bestedingen per huishouding aan bloemen en potplanten bleven in 1984 en 1985 gelijk: DM 17 per gezin (43). De uitgaven en het verbruik blijken in de hoge sociale klasse aanmerkelijk groter dan in de lagere (2). Dit suggereert nog groeimogelijkheden.

De 'bunter Strauss' was en is het meest gekochte bloemenobject in West-Duitsland. Met de groei van de uitgaven voor bloemen is wel verandering opgetreden in de betekenis van de soorten. Terwijl rozen in 1975 nog 20%, anjers 13% en tulpen 10% van de gezinsbestedingen aan bloemen voor hun rekening namen, was het aandeel hiervan in de gezins aankopen in 1983 gedaald tot 17% voor rozen, 11% voor anjers en 7% voor tulpen (39; 40). Rozen zijn voor de Duitse consument de koningin van de bloemen. Het imago van anjers heeft hieraan sterkte ingeboet. De Westduitse consument heeft grote waardering voor 'minder gekochte' bloemensoorten als Gerbera en Orchidee (1).

Bij vaste planten is, evenals in Nederland, de betekenis van Begonia toegenomen. De rangorde in de uitgaven van Westduitse huishoudens aan bloeiende potplanten was in 1977 Geranium, Cyclamen, Azalea, Erika, Kerstster en Begonia, maar in 1983 Geranium, Begonia, Erika, Cyclamen, Primula, Azalea. Het valt op dat de vijf meest gekochte bloeiende planten in 1977 nog 48% van de huishoudelijke aankopen vertegenwoordigden, terwijl ze in 1983 slechts 40% voor hun rekening namen (39). De grotere spreiding van de gezinsuitgaven voor planten suggereert meer variatie in het verbruik.

De intensiteit van het Westduitse bloemenverbruik blijkt uit het feit dat tegen het einde van de zeventiger jaren, respectievelijk in het begin van de tachtiger jaren, op jaarbasis slechts 15% van de gezins-huishoudingen nooit bloemen of planten kocht. Wel nam gedurende deze jaren het percentage kopende gezinnen voor snijbloemen af; daarentegen dat voor potplanten toe. Recente cijfers over het percentage kopende huishoudingen voor bloemen en planten in West-Duitsland wijzen ook op een afnemende groei, respectievelijk stagnatie in het Westduitse verbruik.

De Duitse consument besteedde een ongeveer gelijk percentage van zijn uitgaven voor bloemen en planten in de bloemenwinkel als zijn Nederlandse collega: circa 40% in 1983. In vergelijking met Nederland kocht men in Duitsland relatief veel bij de kweker en in tuinentra: 29% van de aankopen in 1983 (39).

Zoals reeds werd opgemerkt is het aandeel van geschenken en grafwerk in de totale uitgaven voor bloemen en potplanten in West-Duitsland aanzienlijk. Zo werd in 1984 slechts 30% van de bestedingen aan bloemen en planten uitgegeven voor eigen gebruik en 14% voor geschenken binnen de huishouding (43). Vergeleken met de Nederlandse huishouding die in 1979 63% van de aankopen van bloemen en planten voor eigen gebruik besteedde, is de aankoop voor eigen gebruik in Duitsland nog niet zo aanzienlijk. Wellicht liggen hier nog groeimogelijkheden voor de Westduitse bloemenmarkt, die thans duidelijk tekenen van verzadiging gaat vertonen.

In het Verenigd Koninkrijk staan de bloemenaankopen in schril contrast met die in Nederland en West-Duitsland. De Brit, met een reputatie op het gebied van tuinieren, is in vergelijking met veel continentale consumenten een zuinige koper van bloemen. Niet alleen de uitgaven in geld zijn laag; ook het percentage kopende huishoudens is gering in vergelijking met de eerder besproken landen. Dit aandeel bedroeg in 1985 slechts 58,5% voor bloemen en 46,9% voor planten. Het lag in de hoge

sociale klasse boven en in de lage duidelijk onder dit gemiddelde (42).

Kopers van bloemen zijn in het Verenigd Koninkrijk vooral te vinden in en rond Londen. Het zuiden nam in 1981 38% van de uitgaven van bloemen en 44% van die voor planten voor zijn rekening (41). Londen was in 1985 goed voor 34% van de gezinsbestedingen voor bloemen en planten, terwijl hier 29% van de Britse huishoudingen gevestigd was. De Schotten doen hun reputatie eer aan: met 9% van de Britse huishoudingen realiseerden zij in 1985 slechts 7% van de gezinsuitgaven voor bloemen in Groot-Brittannië (42). Deze feiten illustreren de concentratie in de gezinsconsumptie van bloemen.

Evenals in West-Duitsland is in Groot-Brittannië het gemengde boeket het belangrijkste bloemenobject, met in 1985 een aandeel van 29% in de bestedingen aan snijbloemen. Chrysant en anjer volgden als tweede en derde in de rangorde. De Engelse bloemenkoper is vooral op dreef wanneer de narcissen in grote hoeveelheden beschikbaar zijn, rond Pasen. Maar over het hele jaar gemeten waren de uitgaven per huishouden bescheiden, bijvoorbeeld slechts f 27 (bloemen f 16, planten f 11) in 1981 tegenover bijvoorbeeld in Zweden f 102 per huishouding (41).

Van de totale uitgaven voor bloemen besteedt de Britse consument relatief het meeste (47% in 1985) in de bloemenwinkel. De weekmarkt en de groentewinkel zijn als aankoopplaats van betekenis, met aandelen van respectievelijk 18% en 14% in 1985 (42). Dat de Engelse consument aanmerkelijk minder bloemen koopt dan zijn collega in andere landen, kan niet uit prijsverschillen worden verklaard. Zo was de gemiddelde consumentenprijs van snijbloemen per stuk in 1981 in Groot-Brittannië belangrijk lager dan die in Scandinavische landen en Zwitserland (41). De lage aankopen van bloemen en planten lijken hier dan ook vooral hun oorzaak te vinden in verschillen in welvaart, respectievelijk koop- en verbruiksgewoonten. Wellicht is ook het minder ver uitgebouwde distributie-apparaat een oor-

zaak van de lagere bloemenconsumptie in het Verenigd Koninkrijk dan in bijvoorbeeld in Nederland.

Vermoedelijk zal de Britse consument meer 'bloembewust' moeten worden om het verbruik te doen toenemen. Recente verbruikscijfers uit 1985 zijn in dit opzicht hoopgevend: het gemiddelde verbruik aan bloemen en planten per huishouding steeg van £ 5,4 in 1983 tot £ 6,9 in 1985.

4. Terugblik

De voorgaande analyse toont een ontwikkeling van onderconsumptie naar verzadiging en van eenvoud naar verfijning in het verbruik van groente, fruit, bloemen en planten gedurende de periode 1887-1987. Deze verzadiging is voor bloemen en planten later opgetreden dan voor groente en fruit. Zij lijkt voor bloemen en planten ook minder fundamenteel, omdat voor deze produkten, in tegenstelling tot groente en fruit, geen fysieke begrenzing voor de consumptie bestaat.

Bevolkingsgroei en stijgende koopkracht waren in het begin van de afgelopen honderd jaren stuwende krachten voor het verbruik van tuinbouwprodukten. Hun betekenis voor de groei van het verbruik is echter geleidelijk verminderd, zeker sinds de zeventiger jaren van deze eeuw. De vergrijzing van de Europese bevolking, een meer recente ontwikkeling, lijkt nog geen belangrijke specifieke invloed te hebben gehad op het verbruik van tuinbouwprodukten (29, 53). De levensstijl werd geleidelijk van meer betekenis voor de produktkeuze van consumenten: de interesses van consumenten, hun opinies en hun activiteiten in beroep en vrije tijd gaven in toenemende mate richting aan de gezinsbestedingen. Het gemiddelde gezin had immers sinds de zestiger jaren geen gebrek aan financiële middelen om zich van groente, fruit, bloemen en planten te voorzien.

Culturele veranderingen hebben het consumentenoordeel en -gedrag ten aanzien

van groente, fruit, bloemen en planten beïnvloed. Zo zijn smaak en andere zintuiglijke eigenschappen belangrijker geworden voor de westerse consument, als gevolg van een meer positieve waardering voor 'het genieten'.

Gezondheid werd in toenemende mate beleefd als een noodzakelijke voorwaarde voor het goed functioneren in de samenleving. Daardoor is het belang van voedingswaarde in de beoordeling van levensmiddelen gestegen. Tijdsbesparing is bij het bereiden van maaltijden belangrijker geworden als gevolg van meer waardering voor doelmatigheid en vrije tijd. Het milieubewustzijn heeft aan betekenis gewonnen en heeft de voorkeur voor 'natuurlijke' produkten versterkt.

Naast de genoemde veranderingen in de opvattingen van de westerse consument, waren in de afgelopen 25 jaar ook andere wijzigingen in levensstijl van betekenis voor het verbruik van tuinbouwprodukten. Meer buitenlandse reizen, beter onderwijs en meer voorlichting hebben de belangstelling voor nieuwe produkten en voor meer creativiteit in de consumptie gestimuleerd. Zij hebben de consumentenbehoeften aan individuele keuze en aan meer variatie versterkt. De mogelijkheid tot segmentatie van de markt in groepen consumenten met specifieke behoeften, is erdoor vergroot.

De Nederlandse tuinbouw heeft op deze consumentenontwikkelingen ingespeeld door verbreding en verdieping van het assortiment, door meer intensieve kwaliteitsbewaking en door betere dienstverlening. Dit zullen ook in de toekomst belangrijke instrumenten zijn om in te haken op consumentenveranderingen. Producenten die dit het eerst doen, zijn niet alleen succesvolle aanpassers. Ze geven bovendien zelf richting aan nieuwe ontwikkelingen in het verbruik.

5. Bronnen

- (1) Altmann, M. en R. von Alvensleben, 1982, Bestimmungsgründe des Blumenverbrauchs in privaten Haushalten in Hannover, Arbeitsbericht nr. 42, Institut für Gartenbauökonomie der Universität Hannover.
- (2) Altmann, M. en R. von Alvensleben, 1984, Prognose der Zierpflanzennachfrage in der BR Deutschland, Arbeitsbericht nr. 45, Institut für Gartenbauökonomie der Universität Hannover.
- (3) Aselect, 1985, De Nederlandse huisvrouw, 20 jaar later, Amsterdam.
- (4) Aymard, M., 1982, Dietary changes in Europe from 16th tot 20th century, with particular reference to France and Italy, in Baudet, H. en H. van der Meulen (eds.), 1982, Consumer Behaviour and Economic Growth in the Modern Economy, Croom Helm, Londen en Canberra.
- (5) Barten, A.P., 1966, Het verbruik door gezinshuishoudingen in Nederland 1921-1939 en 1948-1962, Rapport 6604, Econometrisch Instituut, Nederlandse Economische Hogeschool.
- (6) Baudet, H. en H. van der Meulen, 1982, Food consumption and welfare 1852-1911, in Baudet, H. en H. van der Meulen (eds.), 1982, Consumer Behaviour and Economic Growth in the Modern Economy, Croom Helm, Londen en Canberra.
- (7) Bowley, A.L., 1895, Changes in Average Wages (Nominal and Real) in the United Kingdom between 1860 and 1891, Journal of Statistical Society, LVIII, p. 225.
- (8) Burema, L., 1953, De Voeding in Nederland van de Middeleeuwen tot de Twintigste Eeuw, Van Gorcum en Comp. NV, Assen.
- (9) Burnett, J., 1968, Plenty and Want, Pelican Book, Penguin Books Ltd, Harmondsworth, Middlesex, England.
- (10) Centraal Bureau voor de Statistiek, 1972, Het Nationaal Budgetonderzoek 1963/65: Een analyse van de uitkomsten, Statistische en Econometrische Onderzoekingen no. 12, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.
- (11) Centraal Bureau voor de Statistiek, 1985, Budgetonderzoek 1988, 's-Gravenhage.
- (12) Centraal Bureau voor de Statistiek, 1984, Budgetonderzoek 1978-1981, Landelijke en regionale kerncijfers, 's-Gravenhage.
- (13) Centraal Bureau voor de Statistiek, 1972, Budgetonderzoek 1963/65, 6 t/m 10, Opzet en Organisatie, 's-Gravenhage.
- (14) C.N.I.H., 1982, Végétaux d'Intérieur, les achats des français en '81, Paris.
- (15) Deters, S., 1985, Analyse der Verbraucher- und Händlerpräferenzen bei Frischgemüse, Forschungsberichte zur Ökonomie im Gartenbau 55, Hannover und Weihenstephan.
- (16) Eschenbach, J., 1981, Lebensmittelnachfrage und privater Verbrauch ausgewählter Haushalte in der Bundesrepublik Deutschland, Inaugural-Dissertation, Justus Liebig Universität, Giessen.
- (17) Filip, J., 1983, Lebensmittelnachfrage ausgewählter privaten Haushalte in der Bundesrepublik Deutschland, Inaugural-Dissertation, Justus Liebig Universität, Giessen.
- (18) Filip, J. en E. Wöhlken, 1984, Nachfrage nach Lebensmitteln in privaten Haushalten, Schriftenreihe des Bundesministers für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, Landwirtschaftsverlag GmbH 4400, Münster-Hiltrup.
- (19) Frohn, H., 1983, Wandel in Verbrauchereinstellung und Verbraucherverhalten bei Obst und Gemüse, in Von Alvensleben, R. (Hrsg.), 1983, Verhaltenswissenschaftliche Ansätze der Nachfrageanalyse. Forschungsbericht zur Ökonomie im Gartenbau, nr. 44, Hannover und Weihenstephan.
- (20) Gollnick, H., 1959, Ausgaben und Verbrauch in Abhängigkeit von Einkommen und Haushaltsstruktur, Agrarwirtschaft, Sonderheft 6/7, Alfred Strothe Verlag, Hannover.
- (21) Groot, E. H., 1978, Wetenschap en geloof in onze voeding, Molen, H. van der (ed.), Omstreden Landbouw, Aula boek, Het Spectrum B.V., Utrecht/Antwerpen.
- (22) Hartog, A. P. den, 1980, De beginfase van het moderne voedselpatroon in Nederland. Voedsel en voeding in de jaren 1850-1914 - een verkenning. Deel 1, Deel 2, Voeding, 41, pp. 334-342 en 348-356.
- (23) Ignatius, J. G. W. en H. Rijken van Olst, 1947, De vraag naar enkele tuinbouwprodukten I, Druiven, Statistische en Econometrische Onderzoekingen, 2 (1), pp. 27-32.
- (24) Ignatius, J. G. W. en H. Rijken van Olst, 1947, De vraag naar enkele tuinbouwprodukten II, Tomaten, Statistische en Econometrische Onderzoekingen, 2 (2), juni, pp. 55-57.

- (25) International Association of Horticultural Producers, diverse jaargangen, Yearbook of the International Horticultural Statistics, Institut für Gartenbauökonomie der Universität Hannover.
- (26) Landbouw-Economisch Instituut, 1986, Landbouw Economisch Bericht, 1986, 's-Gravenhage.
- (27) Meulen, H. van der, 1985, Nederlanders en hun voeding, 1852-1977, Economisch en Sociaal-Historisch Jaarboek, 48, pp. 48-71.
- (28) Meulenberg, M. T. G., 1971, Het koopgedrag bij appels, Rapport afdeling Marktkunde en Marktonderzoek, Landbouwhogeschool, Wageningen.
- (29) Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, diverse jaargangen, Household Food Consumption and Expenditure: Annual Report of the National Food Survey Committee, Londen.
- (30) N. N., 1949, De consumptieve uitgaven in Nederland, 1923-1939, Statistische en Econometrische Onderzoekingen, 4 (3), pp. 99-143.
- (31) N. N., 1950, De prijsvorming van appels en peren, 1923-1939, Statistische en Econometrische Onderzoekingen, 5 (4), pp. 165-168.
- (32) Oude Ophuis, P. A. M., 1986, De consument van alternatief geproduceerde voedingsmiddelen. Voedingsmiddelentechnologie, 19 (26), pp. 12-17.
- (33) N.V. v.h. Nederlandse Stichting voor Statistiek, 1970, De Toekomst Op Zicht, NV Uitgeversmaatschappij Bonaventura, Amsterdam.
- (34) Prest, A. R., 1954, Consumers' Expenditure In The United Kingdom 1900-1919, Cambridge University Press, Cambridge.
- (35) Produktschap voor Groenten en Fruit, 1986, Consumenten aankopen verse groenten in Nederland, Eindrapport, 's-Gravenhage.
- (37) Produktschap voor Siergewassen, diverse jaargangen, Het Gezinsverbruik van Bloemen en Planten in Nederland, Rapporten no. 124D, 98D, 105D, 115D, 133D, 's-Gravenhage.
- (38) Produktschap voor Siergewassen, 1978, Landennota Scandinavië, Zweden, Noorwegen, Finland, Rapport no 190D.
- (39) Produktschap voor Siergewassen, 1984, Het Gezinsverbruik van Snijbloemen en Potplanten in West-Duitsland, 1983, Rapport no. 170 D, 's-Gravenhage.
- (40) Produktschap voor Siergewassen, 1976, Het Gezinsverbruik van Snijbloemen en Potplanten in West-Duitsland, 1975, Rapport no. 89.
- (41) Produktschap voor Siergewassen, 1982, 1983, Het Gezinsverbruik van Snijbloemen en Planten in 6 landen, Rapporten no. 156D, 143D, 's-Gravenhage.
- (42) Produktschap voor Siergewassen, 1986, Gezinsverbruik van Bloemen en Planten in Groot-Brittannië in 1985, Rapport no. 197D, 's-Gravenhage.
- (43) Produktschap voor Siergewassen, 1986, Het Gezinsverbruik van snijbloemen en potplanten door de Westduitse Gezinshuishoudingen in 1984 en 1985, Rapport no. 198D, 's-Gravenhage.
- (44) Reynders, L., R. Symons, e.a., 1973, Voedsel in Nederland; gezondheid, bedrog, vergif. Van Gennep, Amsterdam.
- (45) Sangers, W. J., 1952, De Ontwikkeling van de Nederlandse Tuinbouw, Tjeenk Willink, Zwolle.
- (46) Steenkamp, J. E. B. M., Wierenga, B. en M. T. G. Meulenberg, 1986, Kwaliteitsperceptie van Voedingsmiddelen, Deel I, SWOKA Onderzoeksrapport no. 40-1, Den Haag.
- (47) Stone, R., 1954, The Measurement of Consumers' Expenditure and Behaviour in The United Kingdom, 1920-1938 Volume I, Cambridge University Press, Cambridge.
- (48) Teuteberg, H. J., 1982, Food consumption in Germany since the beginning of industrialisation: a quantitative longitudinal approach, in Baudet, H. en H. van der Meulen (eds.), 1982, l.c. pp. 231-279.
- (49) Teuteberg, H. J. en G. Wiegmann, 1972, Der Wandel der nahrungsgewohnheiten unter dem Einfluss der Industrialisierung, Van den Hoeck & Ruprecht, Göttingen.
- (50) Tilburg, A. van, 1984, Consumer choice of cut flowers and pot plants, Agricultural University, Wageningen, Papers 2.
- (51) Veldkamp/Marktonderzoek/B.V., 1984, Nationaal Media Onderzoek, Analyse ten behoeve van Stichting Bloemenbureau Holland.
- (52) Vereniging van Bloemenveilingen in Nederland, 1987, Nota Afzetvisie, Leiden.
- (53) Vierheilig, B. M. en R. von Alvensleben, 1986, Die Kohortenanalyse als Instrument der Nachfrageanalyse, Agrarwirtschaft 35 (3), pp. 78-86.
- (54) Wierenga, B., 1984, Empirical test of the Lancaster characteristics model, International Journal for Research in Marketing, 1 (4), pp. 263-294.

- (55) Wit, J. W. W. A., 1957, Inkomenselasticiteiten in 1935/36 en 1951 voor Nederland: toepassing van een model voor inkomensbesteding, Statistische en Econometrische Onderzoeken (1), pp. 27-41.
- (56) Wöhlken, E., 1981, Nahrungsmittelverbrauch im Mehrländervergleich, Schriftenreihe des Bundesministers für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, 4400 Münster-Hiltrup.